

کتابشناسی مزارات

داود حسینی ۱

چکیده

فرهنگ زیارت‌پژوهی و زیارتنامه‌نویسی در اسلام، و به ویژه در مکتب تشیع، به آغاز اسلام باز می‌گردد. از زمان حیات ائمه علیهم‌السلام اصحاب ایشان با جمع‌آوری روایات زیارت معصومین علیهم‌السلام، نگارش اولین آثار در زمینه «مزارنویسی» را آغاز کردند. برخی از این آثار عبارتند از: کتاب مزار امیرالمؤمنین نوشته معاویه بن عمار دهنی کوفی کتاب المزار تألیف ابی‌سلیمان داوود بن ابی‌خالد کثیر رقی و کتاب المزار تألیف ابی‌الحسن علی بن مهزیار اهوازی دورقی، اگر چه این آثار بر اثر حوادث از بین رفتند، اما این سیره همچنان ادامه پیدا کرد و جمعی از علما با جمع‌آوری روایات زیارت و زیار های معصومین علیهم‌السلام به تألیف کتاب‌های مزار و زیارت پرداختند. ما در این مقاله به معرفی اجمالی مهم‌ترین آثاری که در زمینه مزارات و زیارات از قرون اولیه اسلام تا عصر حاضر تألیف شده است، می‌پردازیم.

کلمات کلیدی: زیارت، مزار، زیارتنامه، معصومین

۱. داود حسینی، مدیر گروه اخلاق و اسرار پژوهشکده حج و زیارت

از زمان حضور معصومین علیهم السلام ابت حدیث مورد توجه اصحاب و یاران ایشان بوده است. محدثین در زمینه‌های مختلف به جمع‌آوری، باب‌بندی و تألیف کتابهای مستقل روایی می‌پرداختند. یکی از رشته‌ها که تألیف کتاب‌های مستقل حدیثی در آن رونق زیادی پیدا کرد، جمع‌آوری روایات مربوط به زیارت و زیارتنامه‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله و خاندان مطهر ایشان بود که در آثاری با عنوان «المزار» جمع‌آوری شدند.

ابی الحسن علی بن مهزیار اهوازی دورقی کتاب المزار را تألیف کرد. محمد بن حسن صفار متوفی ۲۹۰ هجری قمری و ابوالقاسم سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری قمی متوفای ۳۰۱ هجری قمری کتابی با عنوان «المزار» تألیف کردند. ابن قولویه قمی متوفای ۳۶۷ هجری قمری کتاب «کامل الزیارات» را تألیف نمود. ۱ جعفر محمد بن علی بن حسین بابویه قمی معروف به شیخ صدوق متوفای ۳۸۱ هجری قمری کتاب «زیارات قبور الائمه» و «جامع زیاره الرضا علیه السلام» را تألیف کرد. محمد بن محمد بن نعمان معروف بیخ مفید متوفای ۴۱۳ هجری قمری کتاب المزار و یا مناسک المزار را تألیف نمود. ابو جعفر محمد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی متوفای ۴۶۰ و سید بن طاووس متوفای ۶۶۴ هجری قمری و شهید شیخ شمس‌الدین محمد بن مکی متوفای ۷۸۶ معروف به شهید ثانی کتاب «المزار» تألیف کردند.

این شیوه در طول تاریخ توسط علمای شیعه ادامه داشته است و در هر عصر و زمانی روایات زیارت و زیارتنامه‌های معصومین: با اسلوب و روش‌های جدیدی به زبان‌های فارسی و عربی تدوین می‌شده‌اند. ما در این مقاله به بررسی بعضی از آثاری تألیف شده که روایات، فضیلت قبر و تربت، فضیلت زیارت، اوقات زیارتی و آداب زیارت، کیفیت زیارت و زیارتنامه‌هایی که برای معصومین علیهم السلام وارد شده است و با عنوان مزار شناخته می‌شوند، می‌پردازیم.

کامل الزیارات

۱. مؤلف و پیشینه اثر

این کتاب را شیخ ابوالقاسم، جعفر بن محمد بن جعفر بن موسی بن مسرور بن قولویه قمی (وفات ۳۶۷ یا ۳۶۹ق) تألیف کرده است (ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، مقدمه، ص ۷). این اثر ارزشمند با نام‌های مختلف شناخته می‌شود. نجاشی از این کتاب به الزیارات ر می‌کند و شیخ طوسی در کتاب فهرست از آن به جامع الزیارات تعبیر کرده است (همان، ۱۳۵۶ش مقدمه، ص ۶). مشهورترین نام آن کامل الزیارة است. اگر چه به آن کامل الزیارات و کتاب المزار نیز گفته‌اند ولی در فهرست‌هایی که امروزه وجود دارد و در چاپ‌هایی که صورت می‌گیرد نام کامل الزیارات برای آن نهاده شده است.

این کتاب از معتبرترین کتاب‌های روایی شیعه در حوزه زیارات است که هزار سال از زمان نگارش آن می‌گذرد و پیوسته علما و فقهای شیعه به آن توجه می‌کرده‌اند. روایات این کتاب در منابع مهم روایی شیعه نقل، و به آنها استناد شده است (همان، ۱۳۵۶ش، مقدمه، ص ۸). کامل الزیارات شامل مجموعه روایاتی از ائمه علیهم‌السلام درباره شیوه، ثواب و فضل زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، امامان و امامزادگان علیهم‌السلام است (همان، ۱۳۵۶ش، ص ۵-۱۰).

و گوی مهم کامل الزیارات این است که از غیر معصومین علیهم‌السلام روایت نقل نکرده و راویان آن را توثیق عام کرده است؛ یعنی ابن قولویه در آغاز کتاب تمام کسانی را که در سلسله سند روایات وجود دارند توثیق کرده و می‌گوید: «ولا ا جت فیه حدیثا روی عن الشاذ من الرجال» (همان، ۱۳۵۶ش، ص ۴) و این کمکی بزرگ برای توثیق بسیاری از راویان حدیث شیعه است که نامی از آنها در کتاب‌های رجالی نیامده یا توثیق نشده‌اند. این کتاب شامل ۷۵۵ یث است که در ۱۰۸ باب تنظیم شده است.

۲. نسخه‌شناسی

تا کنون چند نسخه خطی از این کتاب شناسایی شده که در کتابخانه‌های ز نگهداری

می‌شود:

الف) کتابخانه علامه کاشف الغطا در نجف اشرف.

ب) کتابخانه آیت الله خوانساری.

ج) بخانه سیدحسن صدر، صاحب کتاب تأسیس ۱۳۸۷هـ (پاک‌نیا، مبلغان، ۱۳۸۷ش، شماره ۱۰۶).

د) کتابخانه مجلس شورای اسـ می ایران به خط محمدشـ یع کرمانی (تاریخ کتابت: ۱۰۹۳ق).

هـ) کتابخانه آستان قدس رضوی به خط سیدابوالقاسم نجفی (احمدی، ۱۳۸۹ش، ص ۳۲۶).

کتاب کامل الزیارات بارها به زیور چاپ آراسته شده است؛ مثلاً یک نسخه در سال ۱۳۵۶ قمری، با تحقیق علامه عبدا ین ا نی و تصحیح علی اکبر غفاری و مقدمه محمدعلی اردوبادی، در چاپخانه مرتضویه نجف منتشر شده است (ان قولویه، ۱۳۵۶ش، مقدمه، ص ۱-۴).

کتاب المزار

۱. پیشینه کتاب المزار

مؤلف ان کتاب، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی، معروف به شیخ مفید (۳۳۶ - ۴۱۳ق) است. او از چهره‌های برجسته فقهای شیعه در نیمه دوم قرن چهارم هجری است.

این اثر با نام‌های المزار اصغیر و مناسک المزار یز شناخته می‌شود (احمدی، ۱۳۸۹ش، ص ۳۲۹).

شیخ مفید در ان کتاب روایاتی را که درباره زیارت پیامبر ﷺ، ائمه معصومین ﷺ و آداب آن و زیارتنامه‌هایی که برای هر یک از معصومین ﷺ نقل شده را جمع‌آوری کرده است. ۱ کتاب از معتبرترین منابع زیارتی و دعا به شمار می‌آید که علما و بزرگان شیعه به آن اعتماد دارند و به آن استناد می‌کنند؛ مثلاً:

الف) شیخ طوسی یکی از برجسته‌ترین شاگردان شیخ مفید است که بخش‌های گسترده‌ای از این کتاب را در کتاب‌های خود (مانند تهذیب الأحکام و مصباح المتعبد) نقل کرده است. ب) سیدعبدا ریم بن طاووس در کتاب ارزشمند خود فرحة الغری، از این کتاب بهره زیادی برده است.

ج) کفعمی در کتاب‌های البلد الامین و المصباح، ابن مشهدی در المزار الکبیر و مجلسی در مزار بحار الانوار از این اثر ارزشمند نقل روایت کرده‌اند (مفید، ۱۴۱۳ق، مقدمه، ص ۱۲).

۲. انگیزه نگارش کتاب

شیخ مفید در آغاز کتاب انگیزه خود از نگارش این کتاب را این‌گونه بیان می‌کند: با توجه به اینکه کتابی مستقل در زیارت ائمه علیهم‌السلام از علمای اصحاب نگاشته نشده است، تصمیم بر نگارش کتابی گرفتم که مشتمل بر آداب حرکت به سوی زیارت دو امام بزرگوار، حضرت علی علیه‌السلام و امام حسین علیه‌السلام، و شیوه زیارت ایشان و آنچه در مشهد ایشان لازم است انجام گیرد، باشد. (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۳). البته شیخ مفید بعداً در بخش دوم کتاب، زیارت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و دیگر ائمه علیهم‌السلام را نیز به آن اضافه می‌کند.

شیخ مفید کتاب المزار را به سبک کتاب‌های روایی به نگارش درآورده است؛ یعنی قبل از هر روایت، سند آن را آورده و سپس متن روایت را از امام معصوم علیه‌السلام نقل می‌کند.

۳. محتوای کتاب المزار

الف) در بخش اول روایات مربوط به فضیلت و آداب زیارت امیرا مؤمنین علیهم‌السلام و بعضی از اماکن همجوار آن حضرت (مثل مسجد کوفه و مسجد سهله) ذکر شده است. همچنین روایات مربوط به فضیلت و وجوب زیارت امام حسین علیه‌السلام، ثواب بسیار و آثار مادی و معنوی آن، آداب ویژه زیارت آن حضرت و زیارت حضرت علی اکبر و حضرت عباس نیز نقل شده است.

ب) بخش دوم کتاب عبارت است از: فضیلت زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و آداب

زیارت آن حضرت، فضیلت زیارت حضرت زهرا علیها السلام و آداب زیارت ایشان، فضیلت زیارت امام حسن علیه السلام و سایر ائمه معصومین علیهم السلام و آداب زیارت آنها، زیارات جامعه و زیارات مربوط به همه ائمه، زیارت نیابتی و آداب و ثواب آن، فضیلت زیارت قبور شیعیان.

۴. نسخ‌های کتاب

از این اثر ارزشمند چند نسخه وجود دارد:

الف) نسخه‌ای که تاریخ پایان نگارش آن به روز شنبه آخر محرم ۹۵۷ قمری باز می‌گردد. آنچه نویسنده آن مشخص نیست، ولی واقف آن در میرزا رضاخان بن محمدحسن نائینی است. این نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی با شماره ۴۵۰ نگهداری می‌شود (مفید، ۱۴۱۳ق، مقدمه، ص ۱۲).

ب) نسخه دیگری که در کتابخانه مسجد گوهرشاد با شماره ۱۰۷۷ نگهداری می‌شود. البته تاریخ استنساخ و فرد ناسخ معلوم نیست (همان).

ج) کتاب المزار در زمان نادرشاه افشار به فارسی ترجمه شده که نسخه‌ای از آن را نادرشاه در سال ۱۱۴۵ قمری وقف آستان قدس رضوی کرده است (احمدی، ۱۳۸۹ش، ص ۳۲۹).
د) نسخه موجود و چاپ‌شده کتاب المزار شیخ مفید در قم با تحقیق مؤسسه امام مهدی علیه السلام در سال ۱۴۰۹ قمری منتشر شده است.

مصباح المتعبد و سلاح المتعبد

۱. نویسنده و پیشینه کتاب

این کتاب لایف شیخ طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن بن علی بن حسن طوسی (۳۸۵-۴۶۰ق) معروف به شیخ الطایفه، در موضوع ادعیه و زیارات است.
شیخ طوسی در این کتاب روایات عبادات و زیارات و متن ادعیه، زیارات و بخشی از احکام فقهی مربوط به عبادات را، که در طول سال مستحب است، جمع‌آوری کرده است.
کتاب مصباح المتعبد از کتاب‌های معتبر روا شیعه به شمار می‌آید و از زمان نگارش تا

به حال پیوسته علما و مردم به آن توجه کرده‌اند. علمای بزرگ شیعه نیز آن را خلاصه، ترجمه و شرح کرده‌اند و تألیفات فراوانی در رابطه با آن نگاشته‌اند.

این کتاب از منابع مهم کتاب‌های دعا و زیارتی است که بعد از یخ طوسی تا این زمان نوشته شده است. کتاب‌هایی که علمای شیعه درباره دعا و زیارت نگاشته‌اند (مانند مصباح کفعمی، إقبال الأعمال سید ابن طاووس و مفاتیح الجنان شیخ عباس قمی)، از این کتاب استفاده فراوان کرده‌اند.

۲. تلخیص‌های مصباح‌المتهد

الف) با توجه به استقبال فراوانی که از این کتاب شد، شیخ طوسی خود تصمیم به خلاصه کردن این کتاب گرفت تا عموم بهتر استفاده کنند و نام آن را مصباح‌المتهد صغیر نهاد (آقا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۱۱۸).

ب) علمای دیگری نیز این کتاب را خلاصه کرده‌اند؛ از جمله:

ک - شیخ نظام‌الدین سلیمان بن حسن مهرشتی کتاب مصباح‌المتهد را تلخیص و نام آن را قبس‌الإصباح فی تلخیص المصباح گذاشته است (همان، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۳۰).
دو - علامه حلی به درخواست محمد بن قوه‌دی (وزیر کتاب) مصباح‌المتهد را خلاصه کرده و نام آن را منهاج‌الصالح فی مختصر المصباح گذاشته است (همان، ۱۴۰۳ق، ج ۲۳، ص ۱۶۴).

سه - سیدعلی بن حسین باقی قرشی، مشهور به ابن باقی، تلخیص خود را اختیار المصباح نام نهاده است (همان، ۱۴۰۳ق، ج ۸، ص ۱۹۰).

چهار - میرزا حاتم بن نظام‌الملک نام تلخیص خود را ضیاء‌الثقلین گذاشته است (همان، ۱۴۰۳ق، ج ۱۵، ص ۱۲۳).

پنج - سیدعبدالله شبیر، مصباح را ترجمه و آن را مختصر المصباح نام گذاشت (همان، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۱۱۸).

۳. ترجمه‌های مصباح‌المتهد

علمای بزرگی نیز این کتاب را ترجمه کرده‌اند؛ مانند:

الف) ترجمه‌ای متعلق به سال ۱۰۸۶ قمری از مترجمی ناشناخته است (احمدی، ۱۳۸۹ش، ص ۳۳۳).

ب) سیدعلی بن محمد بن اسد الله امامی افهانی، صر با سیدعلی طباطبایی (معروف به صاحب ریاض) نیز مصباح المتهجد را ترجمه کرده است.

ج) شیخ عباس قمی کتاب مصباح المتهجد را در سال ۱۳۳۱ قمری به فارسی ترجمه کرده است. ۱ کتاب در حاشیه کتاب مصباح به چاپ رسیده است (همان، ۱۴۰۳ق، ج ۴، ص ۱۳۷).

۴. شرح‌های مصباح المتهجد

علمای بزرگی نیز بر کتاب مصباح المتهجد شیخ طوسی شرح نگاشته‌اند؛ مانند:

الف) سیدزین‌الدین علی بن عبدا حسینی نجفی

ب) دو شرح مفصل و مختصر از شیخ خضر رازی نجفی، شاگرد شریف جرجانی: یکی با نام جامع الدرر و دیگری با نام مفتاح الغرر ثبت شده است.

ج) شرح ابن ابی مهور احسائی با نام معین الفکر

د) شرح علی بن عبدالکریم نیلی با نام ایضاح المصباح

ه) شرح عبدالوحد بن نعمت‌الله استرآبادی، شاگرد بهائی با نام فتح الباب (همان،

۱۴۰۳ق، ج ۱۴، ص ۶۶؛ احمدی، ۱۳۸۹ش، ص ۳۳۳)

۵. نسخه ناسی

از کتاب مصباح المتهجد نسخه‌های متعددی وجود دارد که در کتابخانه‌های زیر نگهداری می‌شود:

الف) نسخه‌ای در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. ه تاریخ نگارش آن به چهل سال بعد از وفات شیخ طوسی (سال ۵۰۲ق) برمی‌گردد.

ب) نسخه عنایت‌الله بن اشرف حسینی که در تاریخ ۱۰۳۹ قمری نسخه‌برداری شده است.

ج) نسخه‌ای به قلم محمد هاشم بن شاه‌محمود که در تاریخ ۱۰۷۵ قمری استنساخ شده است.

د) نسخه‌ای در تابخانه شیخ اسماعیل انصاری که تاریخ نگارش آن ۱۰۸۲ قمری است.
ه) نسخه‌ای به خط محمدباقر بن محمد مهدی مشهدی که در تاریخ ۱۱۰۹ قمری تحریر شده است.

و) نسخه‌ای که نویسنده آن ناشناس است و در تاریخ ۱۱۱۶ قمری نسخه برداری شده است.

ز) نسخه‌ای چاپ شده که متعلق به شیخ عباس قمی، احب مفاتیح الجنان، است (احمدی، ۱۳۸۹ ش، ص ۳۳۲).

المزار الكبير

۱. مؤلف و پیشینه اثر

المزار اکبر اثر ابو عبدالله محمد بن جعفر بن علی مشهدی حائری معروف به ابن مشهدی (م ۶۱۰ ق)، تابی است که انواع و اقسام زیارات مشاهد مشرفه معصومین علیهم السلام را دربردارد. در خلال زیارات، اعمال مسجد کوفه، اعمال ماه‌های رجب و شعبان و رمضان و ادعیه وارده در این ماه‌ها، اعمال مختص هر شب و روز و دعا‌های ایام هفته و عقوبات نمازهای یومیه و... نیز ذکر شده است. در برخی از زیارات و ادعیه مؤلف طریق روایت خود به امام معصوم را هم ذکر می‌کند. کتاب در هشت بخش و هر بخش را در چند باب تنظیم شده است.

کتاب مزار ابن مشهدی از کتبی است که عالمان بزرگ ظیر سید بن طاووس در مصباح الزائر، عبدالکریم بن طاووس در فرحة الغری، مجلسی در بحار الانوار و... به آن استناد کرده‌اند. علامه مجلسی می‌گوید از روایات آن فهمیدم که کتاب معتبری است (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ ق، مقدمه، ص ۸).

میان متأخرین آیت الله خوئی، در اعتبار کتاب المزار الكبير ابن مشهدی تردید کرده است. وی ابن مشهدی را شخصی مجهول الهویه می‌داند و می‌گوید: «أنه لم يظهر اعتبار هذا الكتاب في نفسه، فإن محمد بن المشهدي لم يظهر حاله، بل لم يعلم شخصه» (خوئی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱،

ص ۵۱). اما بیشتر عالمان او را توثیق و تأیید کرده و اعتبار کتاب المزار اکبیر را پذیرفته‌اند؛ از جمله: شهید اول (شهید اول، ۱۴۱۰ق، ص ۶)، شیخ حر عاملی (حر عاملی، ۱۳۸۵ش، ج ۳، ص ۲۵۲)، علامه مجلسی (امین، ۱۴۲۱ق، ج ۹، ص ۲۰۲)، محدث نوری (امین، ۱۴۲۱ق، ج ۹، ص ۲۰۲)، ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، مقدمه، ص ۸)، آقا بزرگ تهرانی (آقا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۰، ص ۳۲۴) یدمحسن امین (امین، ۱۴۲۱ق، ج ۹، ص ۲۰۲) و محدث قمی (به نقل از امین، ۱۴۲۱ق، ج ۹، ص ۲۰۲).

۲. شیوه اسناد

روایات، دعاها، آداب و زیارتنامه‌های این کتاب از نظر بیان سند و کیفیت نقل به چند دسته یم می‌شوند:

- الف) روایات، ادعیه و زیاراتی که با سند متصل (از مؤلف تا معصوم) بیان شده است.
- ب) روایاتی که سند آن به قبل ارجاع شده است.
- ج) روایاتی که سند آن ناقص است.
- د) گاه سند مؤلف به شخصی ذکر شده و گفته شده که آن شخص با سند متصل خود این گونه روایت کرده است، ولی سند راوی به معصوم نیامده است.
- هـ) روایاتی که به صورت مقطوعه به امام نسبت داده شده‌اند.
- و) برخی از اعمال و آداب زیارت که به هیچ معصومی نسبت داده نشده‌اند و مشخص نیست از سخنان مؤلف است یا از معصومان علیهم‌السلام روایت شده است؛ اگر چه محدث نوری، از برخی جمله‌های مقدمه کتاب استفاده کرده که تمامی این زیارات و ادعیه، روایات معتبری است که به مؤلف رسیده است (باقریان موحد، ۱۳۸۷ش، ص ۷۲).

مصباح الزائر

۱. مؤلف و پیشینه اثر

کتاب مصباح الزائر تألیف سیدرضی الدین، علی بن موسی بن طاووس حلی (۵۸۹-)

۶۶۴ق) است. جد هفتم ایشان، محمد بن اسحاق، که به خاطر زیبایی و ملاحظتش به طاووس مشهور شده بود، از سادات بزرگوار مدینه محسوب می‌شد. سید بن طاووس در شهر حله به دنیا آمد و در شهرهای کربلا، نجف، کاظمین و سامرا زندگی کرد و در زمان حمله مغول به بغداد در این شهر ساکن شد و برای حفظ جان مسلمانان به ارشاد مغولان پرداخت و نقیب شیعیان در زمان حکومت مغول بر بغداد شد. وی را به سبب تقوا، مراقبه فراوان و حالات عرفانی «جمال العارفین» خوانده‌اند (ابن طاووس، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۲).

کتاب مصباح الزائر در زمینه زیارت معصومین علیهم‌السلام و زیارتنامه‌های آنان تألیف شده است. بعضی از بزرگان نام این اثر را *مِصْبَاحُ الزَّائِرِ وَ جَنَاحُ الْمُسَافِرِ* ذکر کرده‌اند (آقا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۱۰۷). اما در نسخه‌های چاپی فقط عنوان مصباح الزائر روی جلد ثبت شده است. برخی نام منهج الزائر را نیز برای کتاب، احتمال داده‌اند و گفته‌اند: منهج و مصباح، دو عنوان برای یک تألیف است (کلیبرگ، ۱۳۷۱ش، ص ۸۲).

از جلوه‌های زیبای کتاب، ترتیب منطقی مطالب و روایات است که مؤلف ابتدا آداب سفر را نگاشته و سپس فضیلت زیارت هر امام و بعد زیارت معصومان را ذکر کرده است و با توجه به محل دفن هر معصوم، مطالب مربوط به آن شهر، مساجد و سایر اماکن متبرکه آن را کنار زیارت آن امام بیان و در پایان نیز زیارت امامزادگان و مؤمنان را ذکر کرده است. این ترتیب موجب شده که دسترسی به روایات بسیار آسان باشد.

۲. فصل‌بندی اثر

این اثر دارای بیست فصل است که تمام فصول آن به زیارت معصومین علیهم‌السلام می‌پردازد. فصل‌های ۱ کتاب عبارتند از:

فصل اول: مقدمات، آداب و اذکار سفر

فصل دوم: فضیلت زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

فصل سوم: چگونگی زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اعمال مسجد النبی و زیارت فاطمه زهرا علیها‌السلام

و ائمه بقیع و مدفونین در آن

فصل چهارم: سفارش به زیارت رسول خدا ﷺ و چگونگی آن از راه دور
فصل پنجم: زیارت امیرالمؤمنین (ع) شامل احادیثی در فضیلت زیارت امیرالمؤمنین،
اعمال مسجد کوفه و محل شهادت امیرالمؤمنین، نماز و دعا در مسجد سهله و زیارت ایی
(مدفون در عراق)

فصل ششم: زیارات امیرالمؤمنین (ع) در زمان‌های خاص (غدیر، رجب، مبعث و ...)

فصل هفتم: فضیلت زیارت امام حسن (ع)

فصل هشتم: زیارات امام حسین (ع) (ش - هفت حدیث در فضیلت زیارت در هر زمان،
چگونگی زیارت امام حسین (ع)، زیارت شهدای کربلا، زیارت حضرت عباس (ع) و زیارت وداع)
فصل نهم: زیارات امام حسین (ع) در زمان‌های خاص (شامل احادیثی در فضیلت و
چگونگی زیارت عاشورا، اربعین، نیمه رجب، نیمه شعبان، شب قدر، عید فطر و قربان)

فصل دهم: زیارت امام سجاد (ع)، امام باقر (ع) و امام صادق (ع).

فصل یازدهم: زیارت امام کاظم (ع) و نقل احادیثی در چگونگی زیارت آن حضرت

فصل دوازدهم: زیارت امام رضا (ع) و روایاتی درباره اهمیت آن

فصل سیزدهم: زیارت امام جواد (ع) و اهمیت آن

فصل چهاردهم: زیارت امام هادی (ع) و روایات وارده درباره آن

فصل پانزدهم: زیارت امام حسن عسکری (ع) و مادرش

فصل شانزدهم: زیارت امام زمان (ع)، دعاها و زیارتنامه‌های وارده بر آن حضرت

فصل هفدهم و هجدهم: زیارات جامعه.

فصل نوزدهم: زیارات قبور فرزندان ائمه اطهار (ع) و سلمان و نواب خاص امام زمان (ع)

(ابن طاووس، ۱۳۷۵ش، ص ۵۴۱ - ۵۴۶)

۳. نسخه ی خطی مصباح الزائر

این اثر نسخه‌های متعددی دارد. سه نسخه از آن در کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی

نجفی موجود است:

الف) نسخه‌ای که تاریخ استنساخ آن به سال ۱۰۲۴ باز می‌گردد و با شماره ۴۹۴۶ نگهداری می‌شود.

ب) نسخه‌ای که در سال ۱۰۸۷ نسخه‌برداری شده است و با شماره ۱۶۰ نگهداری می‌شود.

ج) نسخه‌ای که تاریخ نسخه‌برداری آن معلوم نیست و با شماره ۵۹۷ نگهداری می‌شود (ابن طاووس، ۱۳۷۵ ش، ص ۹-۱۰).

نسخه چاپ شده فعلی را مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام در قم بر اساس سه نسخه موجود در کتابخانه آیت‌الله رعشی تصحیح و متن زیارات و ادعیه اعراب‌گذاری شده است.

المزار

۱. مؤلف و پیشینه اثر

المزار تألیف ابو عبدالله شمس‌الدین محمد بن مکی بن محمد شامی عاملی جزینی معروف به شهید اول است. او اولین فقیه شیعی بود که به لقب منتسب شد. نسب او از طرف مادر به سعد بن معاذ، رئیس قبیله اوس، می‌رسد (شهید اول، ۱۴۱۰ ق، ص ۴). او در سال ۷۳۴ قمری در مهر جزین لبنان متولد شد و در پنجشنبه، نهم جمادی‌الاولی ۷۸۶ قمری به شهادت رسید (همانجا). همان‌گونه که از نام کتاب پیداست، این کتاب منتخب زیارات بوده و درباره اعمال و آداب مشاهد مشرفه معصومین علیهم‌السلام نگاشته شده است.

۲. فصل‌بندی کتاب

کتاب مشتمل بر دو باب است که ذیل هر باب چندین فصل و یک خاتمه دارد:

باب اول: در زیارات است. این باب دارای هشت فصل و یک خاتمه است:

فصل اول: زیارت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و فاطمه زهرا علیها‌السلام

فصل دوم: زیارت ائمه بقیع علیهم‌السلام

فصل سوم: زیارت امیراؤمنین علیهم‌السلام، امام حسین علیه‌السلام، حضرت آدم و نوح علیهم‌السلام

فصل چهارم: زیاراتی از امام حسین علیه‌السلام، امام سجاد علیه‌السلام، شهدا، حضرت ابوالفضل

و زیارت امام حسین عليه السلام در روز عرفه و اربعین و زیارت‌های مخصوص امام حسین عليه السلام

فصل پنجم: زیارت موسی بن جعفر عليه السلام

فصل ششم: زیارت امام جواد عليه السلام و زیارت مخصوص کاظمین

فصل هفتم: زیارت امام رضا عليه السلام

فصل هشتم: زیارت ائمه عسکریین عليه السلام و صاحب الزمان عليه السلام و مادر گرامی ایشان

خاتمه: خاتمه دارای چهار فصل است:

فصل اول: زیارتی کوتاه که در تمام مشاهد مشرفه خوانده می‌شود.

فصل دوم: زیارت سلمان فارسی

فصل سوم: زیارت قبور شیعیان

فصل چهارم: نحوه زیارت مشاهد برای اجیر

باب دوم: این باب مشتمل بر هفت فصل و یک خاتمه است:

فصل اول: اعمال مستحبه هنگام ورود به کوفه و زیارت یونس پیامبر عليه السلام

فصل دوم: اعمال مسجد کوفه

فصل سوم: فضیلت مسجد سهله و اعمال آن

فصل چهارم: فضیلت مسجد صعصعه و اعمال آن

فصل پنجم: فضیلت مسجد غنی و اعمال آن

فصل ششم: فضیلت مسجد جعفی و اعمال آن

فصل هفتم: فضیلت مسجد بنی کاهل و اعمال آن

خاتمه: این خاتمه نیز دارای سه فصل است:

فصل اول: زیارت مسلم بن عقیل

فصل دوم: زیارت هانی بن عروه

فصل سوم: زیارت مختار ثقفی (شهید اول، ۱۴۱۰ ق، ص ۲)

البلد الأمين و الدرع الحصين

۱. نویسنده و پیشینه کتاب

کتاب البلد الامين و الدرع الحصين تأليف شيخ تقى الدين إبراهيم بن شيخ زين الدين على بن شيخ بدر الدين حسن بن شيخ محمد بن شيخ صالح بن شيخ ا.ماعيل حارثي همداني^۱ خارفی عاملی کفعمی لویزی جبعی (کفعمی، ۱۴۱۸ق، ص ۵).
کفعمی (۸۴۰-۹۰۵ق) برادر شیخ شمس الدین محمد جبعی عاملی، جد شیخ بهایی است (همانجا).

مؤلف در این کتاب آداب واجب و مستحب اعمال عبادی را بیان کرده است؛ مانند آداب تخلی، نماز، کفن و دفن میت و... سپس ادعیه اوقات مختصه و ادعیه ایام هفته را ذکر کرده و پس از ایام هفته اعمال و ادعیه ماه‌های سال را ذکر کرده و ابتدای آن را ماه شریف رجب قرار داده است.

کفعمی زیارات متعددی برای پیامبر ﷺ و ائمه با صلوات ذکر کرده و زیارات ایام مخصوصه را با آداب آن (غسل زیارت و...) آورده است. در پایان نیز مناجات‌های ائمه و ادعیه وارده در مناسبت‌های گوناگون (دعای کمیل، جوشن کبیر، جوشن صغیر، دعای فرج، توسل و...) را ذکر کرده است (همان، ۱۴۱۸ق، ص ۶۱۴-۶۱۷).

کفعمی در پایان کتاب خود از بیش از ۲۰۰ کتاب نام برده که از مآخذ کتابش هستند. شیخ آقا بزرگ در الذریعه نام کتاب‌ها را ذکر کرده و در ذمه آنها اشاره کرده که از منابع البلد الأمين هستند (آقا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۴، ص ۸۴).

۲. چاپ کتاب

کتاب البلد الأمين را یک بار سید محمد باقر زواری اصفهانی و یک بار مولا محمد حسین بن شاه محمد ترجمه کرده‌اند. البته چون هر دو ترجمه در عهد صفویه بوده، بعضی از صاحبان تراجم احتمال داده‌اند که هر دو ترجمه یکی باشد و اشتباهاً به دو نفر نسبت داده شده باشد (همانجا).

۱. حارث بن عبدالله اعور همدانی صحابی امیر المؤمنین (کفعمی، البلد الامین، ص ۵).

متأسفانه در چاپ کنونی کتاب البلد الأمين بسیاری از نکات مهم نسخه اصلی رعایت نشده، از جمله:

- (الف) نام کتب منبع، که کفعمی در پایان کتاب ذکر کرده بود، حذف شده است.
- (ب) در نسخه اصلی البلد الأمين تمام صحیفه سجادیه آمده و فعمی شرحی در پاورقی کتاب بر آن نوشته است که متأسفانه در این چاپ موجود نیست.
- (ج) در نسخه ای کتاب کفعمی رساله دعوات الأسماء فی شرح أربعين إسماء من أسماء الله سُهروردی را خلاصه کرده و به آخر کتاب اضافه کرده بوده است که در نسخه حاضر موجود نیست.
- (د) علاوه بر موارد بالا مصنف حواشی فراوانی بر کتاب شریف البلد الأمين داشته که بنا به نقل الذریعه و اعیان (همانجا) و... بسیار ارزشمند و در نسخه‌های آنان موجود بوده است، اما در چاپ حاضر هیچ حاشیه و تعلیقه‌ای بر کتاب دیده نمی‌شود.
- کتاب البلد الامین در سال ۱۴۱۸ قمری با تصحیح و تعلیق علاء الدین الاعلمی در ۷۳۴ صفحه در مؤسسه الاعلمی للمطبوعات بیروت لبنان با چاپ حروفی منتشر شده است.

المصباح

۱. مؤلف و پیشینه کتاب

جُنَّة الأمان الواقیة و جُنَّة الإیمان الباقیة معروف به مصباح دیگر کتابی است که تقی المدین ابراهیم ی عاملی معروف به کفعمی (۸۴۰-۹۰۵ هجری) در موضوع ادعیه و زیارات تألیف کرده است.

کتاب مصباح بعد از البلد الأمين نوشته شده و در حقیقت منتخب و خلاصه‌ای از آن است. کفعمی کتاب مصباح را در سال ۸۹۵ هجری (ده سال قبل از وفاتش) ف کرده است (امین، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۱۸۴).

کتاب مصباح به دل مقبولیت عام و توجه گسترده به آن بارها از آن استنساخ شده است؛

به طوری که در همان قرون اولیه تألیف کتاب، خانه‌ها و سرزمین‌های اسلامی را فرا گرفت (۱ین، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۱۸۴).

۲. انگیزه تألیف

فعمی در مقدمه کتاب می‌گوید:

کتاب مصباح را از کتاب‌های مورد اعتماد جمع‌آوری کردم که باید به ریسمان محکم آنها چنگ زده شود و آن را به گونه‌ای مرتب کردم که خواننده آن را به بالاترین درجات وصول به حضرت حق برساند (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ص ۳-۴).

قبل از انتشار مصباح کفعمی، مصباح المتهجد شیخ طوسی از مقبولیت بسیار بالایی برخوردار بود و در اکثر خانه نسخه‌ای از آن یافت می‌شد. اما با آمدن مصباح ففعمی، مصباح المتهجد شیخ طوسی نسخ شد و جای خود را به مصباح کفعمی داد (امین، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۱۸۴).

کفعمی در پایان کتاب ا ی منابع خود را ذکر کرده که تعداد آنها به ۲۳۸ عنوان می‌رسد و در تدوین مصباح از آنها بهره گرفته است. این کتاب‌ها شامل موضوعات دعا، تفسیر، فقه و زیارات می‌شوند.

۳. فصل‌بندی کتاب

مصباح دارای ۵۰ فصل است که ابتدای آن احکام و یت و طهارت و مقدمات نماز است و با ذکر نمازهای واجب و مستحب و تعقیبات نماز وارد بحث اد شده است. اعمال شب و روز و اد مختلف هر یک در فصل‌های جداگانه‌ای ذکر شده است. از فصل ۴۱ بحث زیارات شروع شده و پس از آن ایام سال را با ذکر ولادت‌ها و شهادت‌های ائمه علیهم‌السلام بیان کرده است (همانجا). سپس اعمال ماه‌های رجب تا ذی‌الحجه را آورده و در پایان کتاب نیز به عنوان خاتمه آداب دعا را برشمرده است.

۴. لمخيص و حاشيه بر كتاب

الف) اللجنة الواقية نوشته مؤلف كه به علت پر حجم بودن مصباح، كفعمى پس از انتشار آن تصميم به خلاصه كردن آن گرفت و آن را در ۴۰ باب تنظيم كرد. وى اوين كسى بود كه كتاب را خلاصه كرده است (كفعمى، ۱۴۰۵ق، ص ۱).

ب) حواشى بر مصباح

حاشيه‌هاى مختلفى بر مصباح نوشته شده است كه بعضى از آنها عبارتند از:

ك - الحاشية على جنة الأمان، نوشته احمد بن محمد بن على قيومى مصرى

دو - حاشية على المصباح، نوشته تقى الدين ابراهيم بن على كفعمى. ۱ حاشيه مهم‌ترين

حاشيه‌اى است كه توسط مؤلف بر كتاب مصباح نوشته شده است. ۱ حاشيه حجمى برابر با اصل كتاب دارد و بعضى از آنها را در حوا صفحات كتاب آورده‌اند.

۵. چاپ كتاب

چاپ موجود داراى حاشيه‌هاى ارزشمندى از مصنف است و نسخه بدل‌هاى كتاب در حاشيه آمده است. عناوين فصل‌ها و اد نیز با خط درشت در حواشى كتاب ذكر شده است.

كتاب حاضر به خط ميرزا عبدالله حائرى تهرائى در سال ۱۳۲۱ قمرى نوشته شده و در چاپخانه مدرسه فخريه تهران چاپ شده است. خه حاضر نيز از همان چاپ عكس‌بردارى شده و چاپ سنگى است. آخرين چاپ اين اثر در سال ۱۴۱۴ قمرى با تصحيح شيخ حسين الاعلمى، در مؤسسه الاعلمى للمطبوعات بيروت با چاپ حروفى در ۱۰۱۵ صفحه بوده است.

تحفة الزائر

۱. مؤلف و پيشينه اثر

كتاب تحفة الزائر اثر محمدباقر مجلسى (م ۱۱۱۰ق)، معروف به مجلسى دوم، فرزند

محمدتقی مجلسی از علمای بزرگ قرن دوازدهم است. این کتاب به زبان فارسی تألیف شده است. علامه مجلسی درباره انگیزه خود از تألیف این کتاب می گوید:

از آنجا که احادیث فراوانی درباره زیارت معصومین علیهم السلام وارد شده است و بیشتر کتب زیارت به زبان عربی نوشته شده است، تصمیم گرفتم کتابی معتبر در زمینه آداب زیارت و زیارتنامه های نقل شده از معصومان به زبان فارسی تألیف کنم تا شیعیان فارسی زبان بتوانند به راحتی از آن استفاده کنند.

او مدعی است که همه مطالب این کتاب را از منابع معتبر نقل کرده است (مجلسی، ۱۳۸۶ش، ص ۳ و ۴).

علامه مجلسی کتاب تحفة الزائر را در ماه صفر (۱۰۸۵ق) به پایان رسانده است (درگاهی و تلافی، ۱۳۷۰ش، ص ۱۷۶).

۲. محتوای کتاب

این کتاب در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه مرتب شده است که عبارتند از:

مقدمه: سفر و آداب آن

باب اول: ثواب تعمیر و بازسازی قبور رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام و ثواب زیارت و آداب آن در دو فصل.

باب دوم: فضیلت و چگونگی زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه مدفون در بقیع در ۸ فصل.

باب سوم: فضیلت و چگونگی زیارت امیرا مؤمنین علیهم السلام در ۴ فصل.

باب چهارم: فضیلت نجف و کوفه و مساجد آن در ۴ فصل.

باب پنجم: فضایل زیارت امام حسین علیه السلام در ۷ فصل.

باب ششم: فضیلت حائر حسینی و کربلا و تربت امام حسین علیه السلام در ۳ فصل.

باب هفتم: زیارات مطلقه امام حسین علیه السلام و آداب آن و دعاها و زیارت های روضه مقدسه در ۶ فصل.

باب هشتم: فضیلت و چگونگی زیارت مخصوص امام حسین علیه السلام و زیارت از راه دور در ۵ فصل.

باب نهم: فضیلت و چگونگی زیارت امام کاظم علیه السلام و امام رضا علیه السلام و امام جواد علیه السلام در ۵ فصل.

باب دهم: فضیلت و چگونگی زیارت امام هادی علیه السلام و امام حسن عسکری علیه السلام و امام زمان علیه السلام در ۲ فصل.

باب یازدهم: زیارات جامعه و استغاثه و چگونگی صلوات بر ائمه معصومین علیهم السلام در ۳ فصل.

باب دوازدهم: آداب زیارت به نیابت و زیارت اولاد ائمه علیهم السلام و زیارت سایر بقاع متبرکه در ۴ فصل.

خاتمه: آداب ملاقات زائران ائمه معصومین (مجلسی، ۱۳۸۶ ش، ص ۷۴۷-۷۵۵).

۳. نسخه‌ها و ترجمه‌ها

کتاب تحفة الزائر بارها ترجمه، نسخه‌برداری و شرح شده است که از جمله آنها عبارتند از: الف) ترجمه تحفة الزائر به زبان عربی که سید عبدالله شبیر (م ۱۲۴۲ ق) با عنوان زاد الزائرین نگاشته است (انصاری قمی، ۱۳۶۹ ش، شماره ۲۹).

ب) مختصر تحفة الزائر که نویسنده آن ناشناس است و نسخه خطی آن به شماره ۴۸۰۱ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود (همانجا).

ج) مستدرک تحفة الزائر با نام تحية الزائر تألیف محدث نوری (م ۱۳۲۰ ق) است. این اثر آخرین تألیف محدث نوری است که در آن زیاراتی را که علامه مجلسی به دلیل عدم اعتبار نیاورده، به اسناد معتبر و معتمد (همراه با زیارات مخصوصه) ذکر کرده و اتمام آن به دست محدث قمی (م ۱۳۵۹ ق) انجام گرفته است (همانجا).

۴. چاپ کتاب

بهترین چاپ تحفة الزائر در سال ۱۳۱۴ قمری به اهتمام شهید شیخ فضل الله نوری صورت گرفته است. چاپ دیگر کتاب با تصحیح و تقیق مؤسسه امام هادی و انتشارات پیام امام هادی در سال ۱۳۸۶ شمسی منتشر شده است.

زاد المعاد - مفتاح الجنان

مؤلف و پیشینه

اثر علامه محمدباقر مجلسی و شامل ادعیه و اعمال کثیره‌ای است که درباره ایام و لیالی در کتب ادعیه وارد شده است. وی این کتاب را در سال ۱۱۰۷ قمری (در اواخر عمر شریفشان) به زبان عربی نوشته است. در پایان این کتاب، کتاب دیگری وجود دارد که در حاشیه زاد المعاد با عنوان مفتاح الجنان، پیرامون تعقیبات نمازها و زیارات مختلف ائمه و اعمال مربوط به اماکن مشرفه آنان و دعاهایی که در دفع بعضی از امراض و آلام از اهل بیت به سند صحیح وارد شده چاپ شده است. مؤلف می‌گوید:

چون از ائمه معصومین ادعیه و اعمال کثیری نقل شده و من هم اکثر آنها را در کتاب بحار الانوار جمع کرده‌ام و دیدم که تحصیل آنها و عمل به آن برای اغلب مردم به سبب اشتغال آنان به مشاغل دنیوی، میسر نیست، لذا دوست داشتم که در این رساله منتخبی از اعمال سنت و فضایل ایام و لیالی شریفه و اعمالی که به سند صحیح و معتبر وارد شده را بیاورم تا عامه مردم از برکات آن محروم نمانند (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ص ۹).

اصل کتاب زاد المعاد در ۱۴ باب و یک خاتمه تدوین شده است و در ادامه، کتاب مفتاح الجنان، که در حاشیه زاد المعاد بوده، به آن اضافه می‌شود. در باب یازدهم کتاب، زیارات رسول اکرم ﷺ و ائمه هدی ﷺ را آورده است (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ص ۴۵۴-۵۴۸).

مفاتیح الجنان

۱. مؤلف و انگیزه تألیف

مفاتیح الجنان تألیف عباس بن محمد رضا قمی (۱۲۹۴ - ۱۳۵۹ق) مشهور به شیخ عباس و محدث قمی.

شیخ عباس قمی می‌گوید مفاتیح الجنان را به انگیزه اصلاح کتاب مفتاح الجنان علامه مجلسی نوشته است که در آن زمان رایج و دعا‌های بدون سندی در آن بوده است: «برادران دینی از من خواسته‌اند که دعا‌های سنددار کتاب مفتاح الجنان را جدا نموده، به همراه سایر دعا‌های معتبر بنویسم» (قمی، ۱۳۸۵ش، ص ۱۶).

۲. محتوای اثر

شیخ عباس قمی در تنظیم این اثر ارزشمند از آثار گذشتگان بهره گرفته است و در سه باب دسته‌بندی کرده است:

باب اول: تعقیبات نماز، اعمال شب و روز و ایام هفته، نمازهای معروف (مثل نمازهای معصومین علیهم‌السلام) و بعضی مناجات‌ها و دعاها

باب دوم: اعمال سالیانه

این باب برای بیان اعمال مستحبی در طول سال قمری تنظیم شده است. مطالب این قسمت از ماه رجب شروع شده و با بیان اعمال جمادی‌الثانی و نوروز و ماه‌های رو پایان می‌یابد (همان، ۱۳۸۸ش، ص ۱۰).

باب سوم: زیارات

در این باب ابتدا مطالبی درباره آداب سفر، زیارت و اذن دخول به حرم‌ها ذکر شده است. نخست زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، بعد زیارت حضرت زهرا علیها‌السلام و سپس زیارت ائمه بقیع علیهم‌السلام آمده است.

طولانی‌ترین بخش این باب به زیارت امام حسین علیه‌السلام اختصاص دارد. سپس به زیارت سایر معصومین علیهم‌السلام و زیارت بعضی از امامزادگان (مانند: حضرت عباس علیه‌السلام، علی اکبر علیه‌السلام، فاطمه معصومه علیها‌السلام، عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام)، بعضی از بزرگان (مانند حمزه، مسلم، فاطمه بنت اسد علیها‌السلام و ...) و زیارت اماکن مقدس و مساجد می‌پردازد.

۳. چاپ اثر

شیخ عباس قمی این کتاب را در سال ۱۳۴۴ قمری در مشهد مقدس به چاپ رسانید (طالعی، ۱۳۸۹ش، ص ۳۱). در چاپ دوم بخشی را با نام ملحقات به کتاب مفاتیح افزوده است (قمی، ۱۳۸۸ش، ص ۸۶۹). در این بخش هشت مطلب به مفاتیح افزوده شده است که به اعتقاد نویسنده نیاز مردم به این دعاها زیاد بوده است.

شیخ عباس برای آنکه کسی به کتاب مفاتیح چیزی نیفزاید، افراد را به لعنت خداوند و فرین رسول خدا ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام واگذار کرده است (قمی، ۱۳۸۸ش، ص ۸۶۹ ابتدای ملحقات اول). اما علی‌رغم مخالفت او ناشران مفاتیح بعدها بخشی را با عنوان ملحقات دوم مفاتیح به آن افزوده‌اند. ۱ ناشران دلیل افزودن را چنین بیان کرده‌اند:

چون مصنف در مفاتیح چند دعا به واسطه طولانی بودن آنها اول آن را ذکر کرده و بقیه‌اش را نقل ننموده، ما در اینجا آن بقیه را ذکر می‌ماییم تا اشخاصی که این کتاب را دارند، محتاج به کتاب دیگر نشوند و چون در مفاتیح برای امامزاده‌ها زیارتی نقل نشده در اینجا یک زیارتی برای امامزاده‌ها نقل می‌کنیم.

از جمله این ملحقات دعای پس از نماز زیارت امام حسین علیه السلام و امام جواد علیه السلام و همچنین حدیث کسا است (قمی، ۱۳۸۸ش، ص ۹۸۵).

موسوعة زیارات المعصومین علیهم السلام

ألیف جمعی از پژوهشگران است که براساس مهم‌ترین منابع شیعه جمع‌آوری شده است. این اثر علاوه بر جامعیت، تمام زیارات آن با استفاده از منابع روایی مستندسازی شده و اختلاف نسخه‌ها هم در پاورقی ذکر شده است (مؤسسه الامام الهادی، المقدمة، ۱۳۸۳ش، ص ۱۲-۲۳).

این کتاب در یک جلد مقدمه و ش... جلد تنظیم شده است. در مقدمه مفاهیم و شیوه جمع‌آوری زیارات و نسخه‌های موجود از هر منبع را معرفی می‌کند (همانجا). جلد اول با

زیارات رسول خدا ﷺ و ثواب آن و بیان فضایل شهر مدینه آغاز می‌شود و تا زیارات حضرت حجت علیّه السلام و بیان فضل سامرا و سرداب مقدس ادامه می‌یابد و فصل پایانی به زیارات جامعه اختصاص پیدا می‌کند.

نحوه ارائه مطالب و زیارات هر کدام از معصومین علیهم السلام در هشت باب به شرح زیر آمده است:

باب اول: ز نامه مختصری از هر معصوم

باب دوم: فضیلت قبر و تربت هر معصوم

باب سوم: فضیلت زیارت هر معصوم

باب چهارم: اوقات مستحب برای زیارت هر معصوم

باب پنجم: آداب زیارت هر معصوم

باب ششم: کیفیت زیارت هر معصوم

باب هفتم: آداب بعد از زیارت هر معصوم

باب هشتم: کیفیت وداع با معصوم (همان، المقدمه، ۱۳۸۳ش، ص ۱۱)

این اثر در هفت جلد تنظیم شده است.

جلد مقدمه: مفهوم‌شناسی زیارت، اهداف زیارت، زیارت در قرآن و سنت، ثواب زیارت، آداب زیارت، شروح زیارت و معرفی نسخ موجود از آثار مزارات.

جلد اول: زیارات رسول خدا ﷺ (فضل مدینه، فضل مسجدالنبی، مکان قبر رسول خدا ﷺ)
(فضل زیارت، اوقات زیارت، آداب زیارت، کیفیت زیارت حضرت و ...)، زیارات فاطمه زهرا علیها السلام (مکان قبر، فضل مکان قبر، فضل زیارت، اوقات زیارتی حضرت و ...)، زیارات ائمه بقیع (زیارات امام حسن بن علی علیهما السلام زیارات امام علی بن حسین علیهما السلام، زیارات امام باقر علیهما السلام، زیارات امام صادق علیهما السلام، زیارات ائمه بقیع)؛ (همان، ۱۳۸۳ش، ج ۱، ص ۵)

جلد دوم: زیارات امیرا مؤمنین علیهم السلام (فضل نجف و کوفه، فضل موضع قبر حضرت، فضل زیارت، کیفیت زیارت، زیارت حضرت در روز بیست و کم ماه رمضان و ...)؛ (همان،

۱۳۸۳ش، ج ۲، ص ۴)

جلد سوم: زیارات امام حسین علیه السلام (فضل کربلا و تربت قبر حضرت، فضل زیارت، اوقات مستحب زیارت حضرت، آداب زیارت، کیفیت زیارت، زیارت حضرت در روز عاشورا و...); (همان، ۱۳۸۳ش، ج ۳، ص ۵)

جلد چهارم: زیارات امام موسی کاظم علیه السلام (فضل موضع قبر حضرت، فضل زیارت، کیفیت زیارت، نماز زیارت، یفیت وداع با آنان و ...)
زیارات امام جواد علیه السلام (فضل موضع قبر حضرت، فضل زیارت، اوقات مستحبی زیارت، زیارت مشترک امام کاظم و جواد علیه السلام و...)

زیارات امام رضا علیه السلام (فضیلت طوس و تربت قبر حضرت، فضیلت زیارت، آداب زیارت حضرت و...)
زیارات ا مین عسکریین علیه السلام (ملت موضع قبر امامین، آداب زیارت دو امام، آداب بعد از زیارت و...)

زیارات امام صاحب الزمان علیه السلام (فضیلت سامرا و سرداب مقدس، آداب زیارت، دعا برای حضرت و...) (همان، ۱۳۸۳ش، ج ۴، ص ۵)
جلد پنجم: زیارات جامعه (فضل تربت قبور ائمه علیهم السلام، فضل زیارت ایشان، آداب زیارت، زیارت آنان در ماه رجب، زیارت ایشات به نیابت، و...) (مؤسسه الامام الهادی، ۱۳۸۳ش، ج ۵، ص ۵)

جلد ششم: فهرست ها (فهرست نام های پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه و کنیه ها و لقب های ایشان، کنیه ها و لقب ها و صفات مشترک آنها، فهرست اماکن و بقاع، فهرست اول روایات، آثار و زیارت نقل شده از آنان و...) (همان، ۱۳۸۳ش، ج ۶، ص ۳).

نتیجه گیری

کسب آگاهی و دانش درباره هر علمی نیازمند شناخت منابع آن علم است. بدون شناخت از منابع و آثاری که در زمینه آن علم نوشته شده اطلاعات دقیق و لازمی به دست نخواهیم

آورد. بررسی آثار در زمینه زیارت، زیارتنامه‌ها و مزارشناسی بزرگان دین از گذشته دور بین مسلمانان محل تحقیق و پژوهش بوده است. این شاخه از علم حدیث از آغاز اسلام میان اصحاب و یاران ائمه علیهم‌السلام و علمای حدیث رایج بوده است. آنان با جمع‌آوری روایاتی که در زمینه زیارت و زیارتنامه‌هایی که برای زیارت هر یکی از معصومین علیهم‌السلام وارد شده آثاری را با نام «مزار» تولید کرده‌اند. اگر چه بعضی از مزارهایی که اصحاب ائمه جمع‌آوری کرده بودند، به مرور بر اثر حوادث از میان رفته‌اند، اما بسیاری از مزارهایی که محدثین تهیه و تألیف کرده‌اند در اختیار محققین و علاقه‌مندان به این مباحث قرار دارد. ما در این مقاله بعضی از مهم‌ترین مزارهای موجود را بررسی و توصیف کردیم.

منابع

۱. ابن طاووس، سیدعلی بن موسی، (۱۴۱۸ق)، اقبال الاعمال، به کوشش القیومی، قم، دفتر تبلیغات.
۲. _____، (۱۳۷۵ش)، مصباح الزائر، تحقیق مؤسسة آل البيت علیه السلام، قم، مؤسسة آل البيت علیه السلام، چاپ اول.
۳. ابن قولویه، جعفر بن محمد، (۱۳۵۶ش)، کامل الزیارات، تحقیق عبدالحسین امینی، نجف، دارالمرتضویه.
۴. احمدی، مهدی، (۱۳۸۹ش)، تاریخ حدیث شیعه در سده های چهارم تا هفتم هجری، قم، دارالحدیث.
۵. امین عاملی، سیدمحسن، (۱۴۲۱ق)، اعیان الشیعة، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.
۶. انصاری قمی، ناصرالدین، (۱۳۶۹ش)، «کتاب شناسی تألیفات علامه مجلسی»، مشکوة، شماره ۲۹، ص ۱۵۲، زمستان.
۷. آقا بزرگ تهرانی، محمدمحسن، (۱۴۰۳ق)، الذریعة الى تصانیف الشیعة، بیروت، دارالاضواء.
۸. باقریان موحد، رضا، کتابشناسی زیارت، تهران، مشعر، ۱۳۸۷ش.
۹. درگاهی، حسین و تلاقی داریانی، علی اکبر، کتابشناسی علامه مجلسی، قم، بنیاد فرهنگی امام رضا علیه السلام، ۱۳۷۰ش.
۱۰. خونی، سیدابوالقاسم، (۱۴۱۳ق)، معجم رجال الحدیث، قم، مؤسسة آل البيت علیه السلام.
۱۱. شهید اول، محمد بن مکی، (۱۴۱۰ق)، المزار، تحقیق موحد ابطحی اصفهانی، محمدباقر، قم، مدرسه امام مهدی علیه السلام.
۲۱. قمی، عباس، مفاتیح الجنان، قم، قدیانی، ۱۳۸۸ش.
۱۳. طالعی، عبدالحسین، (۱۳۸۹ش)، سال شمار حیات و آثار محدث قمی، قم، نور مطاف.
۱۴. کفعمی، ابراهیم بن علی، (۱۴۱۸ق)، البلد الأمين و الدرع الحصین، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۱۵. _____، (۱۴۰۵ق)، المصباح (جنة الأمان الواقية)، قم، دارالرضی (زاهدی).

۱۶. کلبرگ، اتان، (۱۳۷۱ش)، کتابخانه ابن طاووس، ترجمه قرائی و جعفریان، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی.
۱۷. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، (۱۴۲۳ق)، زاد المعاد- مفتاح الجنان، تحقیق و تصحیح اعلمی، علماءالدین، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ بیروت، چاپ اول.
۱۸. _____، (۱۳۸۶ش) تحفة الزائر، قم، پیام امام هادی علیه السلام.
۱۹. مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، پاک نیا، مجله مبلغان، شماره ۱۰۶، «آشنایی با منابع دست اول شیعه (۲)، کامل الزیارات»، ۱۳۸۷ش.
۲۰. مؤسسة الامام الهادی، (۱۳۸۳ش)، موسوعة زیارات المعصومین علیهم السلام، قم، نشر مؤسسة الامام الهادی.
۲۱. مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، کتاب المزار (مناسک المزار)، تحقیق محمدباقر ابطحی، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۲۲. نجاشی، احمد بن علی، (۱۳۶۵ش)، رجال نجاشی، تحقیق سید موسی شبیری زنجانی، قم، نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.